

*асистент кафедри іноземних мов
для гуманітарних факультетів
Львівського національного
університету імені Івана Франка*

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ХУДОЖНЬОГО ПРОЗОВОГО ТЕКСТУ У СВІТЛІ АНТРОПОЦЕНТРИЧНОЇ ПАРАДИГМИ

У художньому тексті закладений певний смисл. Проте немає єдиного й однорідного процесу його розуміння, у різних ситуаціях відбувається різне розуміння різних типів тексту [13, с. 159]. Поняття смислу тексту досі не має чіткого визначення в науковій літературі або чітких меж, а його основні складники потребують перегляду з позицій новітніх наукових парадигм. Дослідженням художнього прозового тексту сучасності в різному парадигмальному зрізі займаються Дж. Лакофф (2004 р.), Дж. Лайонз (2003 р.), Ж. Женетт (1993 р.), А. Вежбицька (1992 р.), І. Бехта (2010 р.), В. Кухаренко (2004 р.), О. Селіванова (2008 р.), Т. Радзієвська (1993 р.), Г. Межжеріна (2002 р.), О. Кубрякова (2001 р.), Г. Яворська (2000 р.). Сучасному художньому тексту властиві цілісність і зв'язність. Його зв'язність може бути оформлена зовнішніми та внутрішніми видами засобів. Показниками зовнішніх засобів когезії є грамаітичні та лексичні засоби, проте домінують внутрішні семантичні засоби зв'язності. Внутрішній зв'язок базується на спільності предмета опису, що проходить через весь текст і об'єднує всі його частини в одне ціле. Аналізом семантичної структури художнього тексту займалися різні дослідники: вивченням лексичного змісту семантичного простору художнього тексту – Й. Тріп (1931 р.), Т. ван Дейк (1988 р.), Д. Фоккема (1986 р.), Ч. Філлмор (1992 р.), Дж. Лайонз (2003 р.), І. Бехта (2004 р.), Г. Межжеріна (2002 р.), В. Кухаренко (2004 р.), І. Колегаєва (1993 р.), М. Бахтін (1975 р.), Ю. Лотман (2000 р.), Л. Бабенко (2005 р.); аналізом емотивності художнього твору в семантико-когнітивному аспекті – А. Вежбицька (1982 р.), Дж. Лакофф (2004 р.), І. Бехта (2004 р.), М. Крупа (2005 р.), А. Мороховський (1991 р.), В. Дем'янков (1995 р.), О. Залевська (2002 р.), Л. Бабенко (2005 р.); дослідженням денотативної семантики тексту – Т. ван Дейк (1988 р.), В. Шабес (1989 р.), А. Новіков (1983 р.), Л. Черняхівська (1983 р.), М. Димарський (2001 р.); вивченням концептуального простору та текстових концептів – р. Лангакер (1968 р.), Т. Оклі (1998 р.), А. Вежбицька (1992 р.), П. Рікер (2002 р.), І. Бехта (2009 р.), О. Селіванова (2008 р.), О. Кагановська (2002 р.), В. Кононенко (2004 р.), Т. Радзієвська (1993 р.), А. Приходько (2003 р.), В. Кухаренко (2004 р.), О. Кубрякова (2001 р.); дослідженням семантики тексту як ментальної репрезентації дійсності – р. Лангакер (1968 р.), Ж. Фоконьє (1985 р.), Дж. Лакофф (2004 р.), В. Дем'янков (1995 р.), О. Кубрякова (2001 р.), Ю. Степанов (1995 р.), Л. Бабенко (2005 р.), В. Васильєва (1998 р.).

Актуальність статті лежить у площині прагматичного підходу до поглибленого аналізу лексико-семантичного простору англomовного художнього прозового тексту сучасності та зумовлена потребою дослідження його лексичних структур під ферулою антропоцентричної парадигми сучасних лінгвістичних досліджень.

Метою статті є дослідження місця лексико-семантичного простору в семантичній структурі художнього прозового тексту та вивчення його взаємозв'язків з іншими типами просторів (семантичним, денотативним, концептуальним, ментальним та емотивним) в англomовному художньому прозовому тексті.

Художній простір тексту має психолого-концептуальну основу. За Ю. Лотманом, це індивідуальна модель світу певного автора, вираження його просторових уявлень, тобто це континуум, в якому розміщені персонажі та відбувається дія [18, с. 165].

Розвиток антропологічної та когнітивної лінгвістики значно вплинув на семантичну структуру художнього тексту, висунувши на перший план проблему сегментації змісту тексту та ієрархії його семантичних компонентів. Термін «семантичний простір» використовують для позначення змістової сторони тексту [4, с. 51]. При цьому його використання є досить багатозначним, і лінгвісти відмічають наявність різних текстових просторів, кожен з яких має свої особливості. На думку А. Новікова, текст як матеріальний об'єкт утворює двовимірний простір, де послідовно розташовані мовні одиниці, а іншим простором є те, що йому відповідає у сфері свідомості (семантичний простір). Є два види такого простору: віртуальний (відбір змістових одиниць у процесі творення тексту) і актуальний (поле, де формується результат осмислення та розуміння тексту загалом) [20, с. 36]. Домінантами семантичного простору тексту є універсальні смисли: «людина», «простір», «час». Текстові категорії, які їм відповідають, виконують головні текстотвірні функції: моделюючу, координуючу та характерологічну [4, с. 52]. Оскільки ці категорії мають важливе значення у формуванні семантики художнього тексту, можна виокремити такі основні структури організації семантичного рівня тексту: денотативну (змістову), концептуальну (сміслову), ментальну, емотивну та лексико-семантичну.

При виявленні структури денотативного простору стикаємося з протиріччям між лінійною зв'язністю художнього тексту та його цілісним змістом. Аналіз денотативного простору починають насамперед із визначення його глобальної ситуації, яка відповідає основній темі літературного твору й зазвичай репрезентована в заголовку. Денотативний підхід до художнього прозового тексту має на меті виявити об'єктивний світ, відображений у художньому творі. Авторська свідомість за допомогою мовних засобів створює індивідуальну модель дійсності, виділяючи важливі для автора-письменника події, властивості, якості. У тексті як результаті

авторського пізнання дійсності відбувається категоризація світу, тобто відображаються знання про його компоненти, відбувається їх узагальнення й інтерпретація. Це закріплюється в текстових змістових категоріях денотативної структури, часу та простору [4, с. 85–90]. Осмислення денотативного змісту тексту відбувається в процесі декодування, тобто сприйняття та розуміння інформації. Зміст тексту вважається зрозумілим, якщо відправник і отримувач інформації співвідносять її зміст з однією й тією самою денотативною ситуацією (фрагментом дійсності). Тому важливо осмислити роль денотата в процесі породження тексту та в процесі його декодування [2, с. 304].

Оскільки в тексті автор-наратор утілює конкретні знання про дійсність, то вивчення семантики художнього тексту, за новітніми когнітивними студіями, здійснюють з опорою на концепт і концептуальний простір. Будь-який текст – це структурно-сміслові та комунікативні цілі, «в якому змістовно-концептуальна інформація виражається за допомогою когнітивних і власне мовних знаків» [10, с. 204]. За В. Кухаренко, сформульована ідея твору розглядається як його концепт. Процес інтерпретації тексту спрямовує на виявлення засобів вираження концепту [17, с. 80]. Згідно з І. Гальперініним, є такі типи текстової інформації: змістовно-фактуальна; змістовно-концептуальна; змістовно-підтекстова [12, с. 28]. Змістовно-концептуальна інформація виражає авторське сприйняття світу та виводиться семантично із цілого тексту. «Текстовий концепт становить ядро індивідуально-авторської художньої картини світу і є носієм естетико-художньої інформації» [10, с. 205]. Основні ознаки текстових концептів, репрезентовані лексичними одиницями, формують концептуальний простір тексту. За визначенням О. Кагановської, текстовий концепт – це «мовленнєво-розумове утворення змістового плану, якому властива багатосмісловна напруга й надкатегоріальність і яке на текстовому рівні імплікує сукупність ознак метаобразів художнього твору задля їхнього подальшого вияву» [15, с. 24].

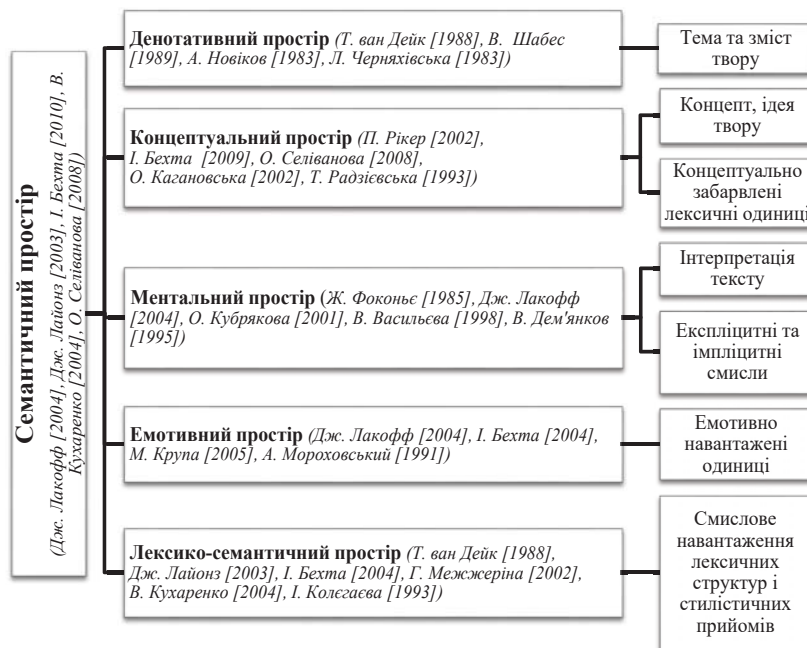
Змістовно-концептуальна інформація у творі виражається концептуально забарвленими лексичними одиницями. З-поміж когнітивних знаків художнього твору важливе значення мають слова-символи, які безпосередньо впливають на читача та виражають ідейний задум письменника. «Формування концептів художніх творів певного періоду традиційно пов'язується з їхнім розумінням як цілісних явищ, що визначають обличчя епохи» [14, с. 196]. Концептуалізація художнього тексту базується на семантичному виводі її компонентів із сукупності мовних одиниць, які розкривають одну тему або мікротему твору. Отже, концептуальний простір тексту формується на основі групування спільних ознак основних концептів, які презентуються в тексті словами та виразами однієї семантичної галузі. Це зумовлює цілісність концептосфери тексту, а ключовий концепт являє собою основу індивідуально-авторської художньої картини світу [4, с. 58]. Читач сприймає художній текст концептуально, у смисловій цілісності. При цьому відбувається об'єднання текстових фрагментів у певні смислові блоки на основі семантичних домінант або ключових слів. У формуванні концептуального простору художнього тексту також беруть участь передтекстові пресупозиції (тобто передбачення чи очікування від тексту), які базуються на наших знаннях про світ. Ключові слова або слова-лейтмотиви відіграють важливу роль у формуванні концептів художнього тексту.

«Концепти постають у дискурсі як згустки смислу, концентрати ідеї, що виникають у місцях перетину асоціативних ліній. Вони формують ментально-інформаційний простір дискурсу, мовленнєвого жанру, ідіостилю, текстотипу й навіть окремого твору» [8, с. 167]. Ментальні простори пов'язані між собою різними типами зв'язків. Із багатьох ментальних просторів, утворених під час створення чи сприйняття твору, один із них стає фокальною точкою для створення іншого, наступного ментального простору. Відносність між зовнішньою матеріальною структурою тексту та його внутрішнім змістом зумовлює певним чином бінарність семантичного простору. Між планом вираження тексту (лінійний вербальний простір) і планом його змісту (ментальний семантичний простір) є протиріччя – конфлікт внутрішнього та зовнішнього просторів. Словом, семантичну структуру тексту можна розглядати як ментальне утворення або ментальний простір, який може виражати не тільки експліцитні смисли, але й імпліцитні [4, с. 52].

За Л. Бабенко, семантичний простір – це ментальне утворення, у формуванні якого беруть участь: а) словесний літературний твір – віртуальний простір; б) інтерпретація тексту читачем у процесі сприйняття – актуальний простір [4, с. 51–52]. Інтерпретація тексту являє собою процес пошуку в ньому власних смислів. Щодо художнього тексту, то ми наперед налаштовані на неможливість абсолютного осягнення авторського задуму, оскільки кожна людина буде сприймати той самий текст по-своєму, і навіть при повторному зверненні до тексту ми часто виявляємо щось нове. Отже, існування тексту можливе лише у формах наших інтерпретацій [11, с. 65].

Емотивний простір художнього тексту – це сукупність емотивно навантажених мовних одиниць, задіяних у тексті. Вони виражають емоційні інтенції автора та можуть бути виражені в тексті експліцитно або лише імпліцитно; моделюють імовірну реакцію читача на текст; опредметнюють фрагменти знань про світ, які є або стають емоціогенними. Цілісний емотивний зміст передбачає обов'язкову інтерпретацію світу людських емоцій (тобто рівень персонажа), а також оцінку цього світу з позиції автора з метою впливу на цей світ [4, с. 123]. Отже, різноманіття текстових емотивних змістів є відносно безмежним, а їхній аналіз у структурі оповіді є надзвичайно важливим. Проте можна виділити його два типологічні різновиди: 1) емотивні змісти, які включені в нарративну структуру персонажа; 2) емотивні змісти, які включені в нарративну структуру автора-наратора. Характерними особливостями показників емотивності є такі: 1) симптоматичність (тобто вони здатні вказувати на відхилення від мовної та мовленнєвої норми, стимулюючи емоційні реакції читача); 2) мультимодальність (іконічний характер нарративного викладу). Отже, емоційний зміст є обов'язковим складником семантичної структури художнього тексту, який здійснює вплив на читача та викликає певні почуття.

У семантичній структурі художнього тексту можемо виділити також лексико-семантичний простір. Він являє собою сукупність лексичних структур (засобів, стилістичних прийомів, синтаксичних структур), які використовує автор, і того, що вони означають, яке смислове навантаження несуть (сенс, який закладений автором і сприймається читачем), а також співвідношення лексичного значення й значення в тексті (оскільки слова в тексті, зокрема в художньому творі, можуть набувати додаткових лексичних значень, які не фіксовані в словниках). Словом, семантичну структуру художнього тексту схематично можна подати так:

Стилістичні засоби завжди несуть певну додаткову інформацію (або емотивну, або логічну). Тому лексико-семантичний простір тісно пов'язаний з емотивним (вплив емотивно навантажених стилістичних засобів на читача). Постмодерністський світогляд визначив використання певних лексичних стилістичних засобів: іронії, алюзії, цитат, епіграм, метафор, метонімії, порівнянь. Ці засоби у творі покликані справляти певний ефект на читача. Постмодерністський текст створений для інтелектуального читача, який зможе читати між рядками й зуміє побачити приховані ідеї та мотиви. Таким чином, імпліцитні смисли, виражені за допомогою певних стилістичних прийомів, а також їх інтерпретація читачем указують на тісний взаємозв'язок між лексико-семантичним і ментальним просторами художнього тексту. Література постмодернізму багата на натяки, що дає читачам можливість досліджувати численні таємниці персонажів самим. Сучасні твори мають кілька інтерпретацій і часто залежать від читача.

Створення автором індивідуальної моделі дійсності за допомогою вибраних ним лексичних структур свідчить про взаємозв'язок лексико-семантичного простору з денотативним. Кореляція лексико-семантичного та концептуального просторів художнього тексту полягає в тому, що певні концепти часто можуть виражатися певними стилістичними засобами, справляючи особливий ефект на читача. Концепти й собі можуть формувати ментальний простір художнього твору. У лексико-семантичному просторі художнього тексту можна виділити лексико-семантичні, лексико-тематичні й лексико-асоціативні групи.

Отже, у цій статті здійснено огляд семантичної структури тексту, зокрема лексико-семантичного простору, і його кореляції з іншими просторами художнього тексту. Семантичний рівень тексту організовується завдяки взаємодії таких основних структур: денотативної, концептуальної, ментальної, емотивної та лексико-семантичної, які тісно пов'язані між собою.

Створення індивідуальної моделі дійсності за допомогою певних мовних засобів	Лексико-семантичний простір Денотативний простір
Вираження концептів за допомогою певних лексичних структур і стилістичних засобів	Лексико-семантичний простір Концептуальний простір
Імпліцитні смисли та їх інтерпретація	Лексико-семантичний простір Ментальний простір
Вплив емотивних стилістичних засобів на читача	Лексико-семантичний простір Емотивний простір

Аналіз художнього тексту слід починати з визначення його глобальної ситуації, тобто основної теми твору (денотативний простір). Заглиблення в концептуальний простір художнього тексту відкриває широкі можливості для дослідження концептів, які формують ментально-інформаційний простір твору. Аналіз слів, які мають певну емотивну конотацію та лексико-стилістичні прийоми, дозволяє вивчити, яким чином автор передає переживання персонажів і як саме вони допомагають читачеві сформувати у своїй уяві образ автора та цих персонажів (емотивний і лексико-семантичний простори). Таким чином, аналіз тексту слід проводити, беручи до уваги всі його структурні елементи. Аналізуючи набір ключових слів, можна змодельовувати основний концепт художнього твору в семантичному просторі художнього тексту та його основних структурах. Дослідження в цій галузі є перспективними й актуальними, оскільки можуть зробити вклад у подальший розвиток лінгвістики тексту.

Література:

1. Абрамов Б. Текст как закрытая система языковых знаков / Б. Абрамов // Лингвистика текста : матер. науч. конф. МГПИИЯ им. М. Горька. – М., 1974. – Ч. 1. – С. 3–4.
2. Алефиренко Н. Спорные проблемы семантики : [монография] / Н. Алефиренко. – М. : Гнозис, 2005. – 326 с.
3. Аспекты общей и частной лингвистической теории текста : [монография] / отв. ред. Н. Слюсарева. – М. : Наука, 1982. – 192 с.
4. Бабенко Л. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика : [учебник, практикум] / Л. Бабенко, Ю. Казарин. – 3-е изд., испр. – М. : Флинта : Наука, 2005. – 496 с.
5. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики: исследования разных лет / М. Бахтин. – М. : Худ. лит., 1975. – 506 с.
6. Бехта І. Дискурс наратора в англomовній прозі : [монографія] / І. Бехта. – К. : Грамота, 2004. – 304 с.
7. Бехта І. Концептосистема англomовного дискурсу модернізму / І. Бехта // Іноземна філологія. – Львів : Вид-во ЛНУ, 2009. – Вип. 121. – С. 165–178.
8. Бехта І. Концептосистема англomовного дискурсу постмодернізму / І. Бехта // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка. Сер. : «Філологічні науки (мовознавство)». – 2010. – Вип. 89 (5). – С. 167–173.
9. Богин Г. Рефлексия и понимание в коммуникативной подсистеме «человек – художественный текст» / Г. Богин // Текст в коммуникации : сб. науч. тр. – М., 1991. – С. 22–40.
10. Босак Н. Пейзажні описи в концептуальному просторі художнього тексту / Н. Босак, О. Кучерява // Проблеми зіставної семантики. – 2011. – Вип. 10 (2). – С. 203–208.
11. Васильева В. В поисках механизмов понимания текста / В. Васильева // Вестник Омского университета. – Омск, 1998. – № 3. – С. 65–68.
12. Гальперин И. Текст как объект лингвистического исследования / И. Гальперин. – М. : КомКнига, 2006. – 144 с.
13. Дейк Т. ван. Стратегии понимания связного текста / Т. ван Дейк, В. Кинч // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1988. – Вып. 23 : Когнитивные аспекты языка. – С. 153–211.
14. Кагановська О. Текстові концепти французької художньої прози середини ХХ сторіччя: когнітивно-нараторологічний погляд / О. Кагановська // Теоретична і дидактична філологія. – 2013. – Вип. 15. – С. 195–203.
15. Кагановська О. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя) : [монографія] / О. Кагановська. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2002. – 292 с.
16. Колшанский Г. О смысловой структуре текста / Г. Колшанский // Лингвистика текста : матер. науч. конф. МГПИИЯ им. М. Горька. – М., 1974. – Ч. 1. – С. 139–142.
17. Кухаренко В. Інтерпретація тексту / В. Кухаренко. – Вінниця : Нова Книга, 2004. – 272 с.
18. Лотман Ю. Внутри мыслящих миров (Человек – текст – семиосфера – история) / Ю. Лотман. – М. : Яз. рус. к-ры, 1996. – 464 с.
19. Лотман Ю. Об искусстве: структура художественного текста / Ю. Лотман. – СПб. : Искусство-СПБ, 2000. – 704 с.
20. Новиков А. Семантика текста и ее формализация / А. Новиков. – М. : Наука, 1983. – 216 с.
21. Новиков Л. Художественный текст и его анализ / Л. Новиков. – М. : Рус. яз., 1988. – 300 с.
22. Рікер П. Що таке текст? Пояснення і розуміння / П. Рікер // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 2002. – С. 305–323.
23. Стриженко А. Художественный текст как особая форма коммуникации / А. Стриженко // Лингвистика текста : матер. науч. конф. МГПИИЯ им. М. Горька. – М., 1974. – Ч. 2. – С. 81–88.

Анотація

І. ШАЙНЕР. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ХУДОЖНЬОГО ПРОЗОВОГО ТЕКСТУ У СВІТЛІ АНТРОПОЦЕНТРИЧНОЇ ПАРАДИГМИ

У статті здійснено огляд наукової літератури та визначені основні складники семантичної структури сучасного художнього прозового тексту, розглянуто питання лексико-семантичного простору та його співвідношення з іншими просторами цього типу тексту (семантичним, денотативним, концептуальним, ментальним та емотивним).

Ключові слова: семантичний простір, лексико-семантичний простір, ментальний простір, емотивний простір, денотативний простір.

Аннотация

И. ШАЙНЕР. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОЗАИЧЕСКОГО ТЕКСТА В СВЕТЕ АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ

В статье представлен обзор научной литературы и определены главные компоненты семантической структуры современного художественного прозаического текста, рассмотрен вопрос лексико-семантического пространства и его соотношение с другими пространствами этого типа текста (семантическим, денотативным, концептуальным, ментальным и эмотивным).

Ключевые слова: семантическое пространство, лексико-семантическое пространство, ментальное пространство, эмотивное пространство, денотативное пространство.

Summary

I. SHAINER. LEXICAL SEMANTIC STRUCTURE OF A LITERARY PROSE TEXT IN THE LIGHT OF ANTHROPOCENTRIC PARADIGM

The article represents the description of scientific literature and focuses on the main components of the semantic structure of a modern literary prose text, considers a question of lexical semantic space and its correlation with other spaces of this kind of a text (semantic, denotative, conceptual, mental and emotive).

Key words: semantic space, lexical semantic space, mental space, emotive space, denotative space.